Németh István
Sterilizáció és eutanázia a „Harmadik Birodalomban”

Az előfutárok

1859 novemberében Londonban jelent meg Charles Darwin angol természettudós nagy visszhangot kiváltó monumentális könyve *A fajok eredete természetes kiválasztódás révén, avagy A kivételezett fajok megtartása a létért folyó küzdelemben* címmel. Darwin szerint a rosszul alkalmazkodók a *„természetes kiválasztódás”* vagy a *„szelekció”* révén kihullnak. A tudós azonban nem emberekről, hanem növényekről és állatokról beszélt.

1868-ban Ernst Haeckel német zoológus viszont *Természetes teremtéstörténet* (*Natürliche Schöpfungsgeschichte)* című munkájában a létért folyó küzdelmet a népek történetére alkalmazta. Szerinte a természetes kiválasztódás helyébe a mesterséges kiválasztás lépett; eközben a spártaiakra utalt, akik megölték gyenge gyermekeiket. 1882-ben Friedrich Nietzsche a *Szent kegyetlenség (Heilige Grausamkeit)* című munkájában pedig egy szerencsétlen újszülött története kapcsán vetette fel a gyermek-eutanázia kérdését.

A századforduló előtt megszaporodtak a humán szelekció-elmélet hívei, akiket szociáldarwinistáknak neveztek. Auguste Forel svájci pszichiáter már 1892-ben sterilizáltatta magát. 1893-ban az angol Alexander Tille a *„szociálarisztokrata”* szemszögéből örvendezett a kelet-londoni lakosság alultápláltság miatti növekvő pusztulásán. A szintén angol John B. Haycraft ugyanekkor hasznos kiválasztódásnak tekintette a fertőző betegségeket, az alkoholizmust és a tuberkulózis-bacilust. 1895-ben a német Adolf Jost jogász *A halálhoz való jog (Das Recht auf den Tod)* című vitairatában a fájdalommentes halált a gyógyíthatatlan betegek mellett a szellemi fogyatékosokra is kiterjesztette. A századfordulón Alfred Ploetz a szaporodási tanok jegyében megalkotta a *„fajhigiénia”* fogalmát és megalakította A fajhigiéniai *társaságot*. Szerinte a szegénység a gazdasági kigyomlálást szolgálja; ezért elutasítandó a beteg- és munkanélküli biztosítás, mert befolyásolják a létért folyó küzdelmet.

A 20. század Friedrich Alfred Krupp nagyiparos pályázati kiírásával kezdődött, amellyel azt szerette volna tisztázni, mit tanultak a származástan elveiből – miszerint a magasabb rendű élőlény az alacsonyabb rendűből származik – az államok belpolitikai fejlődése és törvénykezése vonatkozásában. A pályázatot Wilhelm Schallmayer orvos nyerte, akinek 1903-ban megjelent *Öröklődés és kiválasztódás a népek életrajzában, államtudományi tanulmány az újabb biológia alapján (Vererbung und Auslese im Lebenslauf der Völker, eine staatswissenschaftliche Studie auf Grund der neueren Biologie)* című könyve haláláig, 1919-ig az eugenetika szakkönyve maradt.

Az első világháborúig a sterilizálás, az örökletes betegségben szenvedők és az állítólagos *„kártevők”* eltávolításának követelése főleg szélsőséges körökben hangzott

el. A fajhigiénia és a faji ideológia elvei 1906-ban találkoztak az ún. Mittgartbund-ban, amely a germán faj *„tenyésztését”* szorgalmazta. A sokszínű fajnemesítési mozgalom azonban nem jutott túl a szektamozgalom keretein. 1914-ben a Német fajhigiéniai társaság csupán 350 beiratkozott tagot számlált, főleg az egyetemi tanárok köréből.

Az első világháború alatt Németország legtekintélyesebb pszichiátriai kutatóközpontja a müncheni Vilmos császár pszichiátriai intézet lett, amelyet 1917-ben a Rockefeller alapítvány és az Amerikából származó James Loeb magántámogatásával alapítottak. Igazgatója, Emil Kraepelin tehetséges, klinikai emberekből és kutatókból álló csoportot hozott össze. Közéjük tartozott Alois Alzheimer neurológus, a nevéről elnevezett betegség felfedezője. Az 1920-as években Ernst Rüdin vezetett egy projektet, amelynek megállapításai a genetika és skizofrénia-kutatás terén klasszikussá váltak.

Az eutanázia-tanok kialakulása Németországban

Alfred Hoche pszichiáter és Karl Binding büntetőjogász

A nagy áttörés 1920-ban következett be két tekintélyes természettudós színre lépésével. Az evangélikus lelkészcsaládban született Alfred Hoche orvosnak tanult Heidelbergben és Berlinben. Heidelbergben klinikai asszisztensként dolgozott, majd 1890-ben pszichiátriából Strassburgban habilitált. 1902-től a freiburgi egyetemen a pszichiátria professzora és az ottani egyetemi idegklinika igazgatója volt. Kompromisszumok nélkül elutasította és minden tudományos fórumon élesen bírálta Sigmund Freud akkortájt újdonságnak számító nézeteit, mert a pszichoanalízist kultúrtörténetileg érdekes tévelygésnek tekintette. Ettől még a német skizofrénia-kutatás megalapítója, Eugen Bendler sem tudta eltéríteni. Főleg a metzi börtönben frissen lefejezettek hátvelőjének pszichológiáját és patológiáját kutatta, azt, hogy izgatható-e elektromos árammal. Emellett a törvényszéki pszichiátriára fordította figyelmét, amelynek kézikönyve 1901-től az 1960-as évekig alapműnek számított Németországban.

Hoche az egyetemi hallgatók között kiváló tanár hírében állt. Visszaemlékezései és tanulmánykötete, *A műhelyből (Aus der Werkstatt)* olyan hűvösen ironikus, távolságtartó, széles képzettségű személyiségről tanúskodtak, aki minden körülmények között, kompromisszumok nélkül végig gondolta és megfogalmazta, amit kollégái nem

merészeltek. Aktív tagja volt a Német Hazafias Pártnak (Deutsche Vaterlandspartei), amelynek első nyilvános ülésén, 1917. október 21-én Heidelbergben ő tartotta a fő referátumot a párt feladatairól és céljairól.

Hoche igennel válaszolt a Karl Binding büntetőjogász által felvetett kérdésre: elveszíthetik-e értéküket az emberek. Pszichiáterként érdeklődésének előterében a *„gyógyíthatatlan gyengeelméjűség”* állt. Vizsgálatai középpontjában pedig a társadalom gazdasági és erkölcsi megterhelése állt a gyógyíthatatlan elmebetegek révén.

A frankfurti jogász családból származó Karl Binding 40 éven keresztül Lipcsében jogot tanított, mielőtt nyugdíjba ment és Freiburgban telepedett le. A 19. században keletkezett tudományos jogpozitivizmus vezető képviselőjének számított, amely az államnak lehetővé teszi, hogy ne indokolja az általa elrendelt jogot. Egyedül az állam akarata döntő és jogszerű.

Binding és Hoche brosúrájukban azt a felfogást vallották, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben – miszerint az emberi életet minden áron és minden körülmények között meg kell tartani, ameddig lehetséges –, a jövőben mérlegelni kellene, hogy abszolút reménytelen megbetegedés bizonyos eseteiben mesterségesen meghosszabbítandó-e az emberi élet, vagy pedig az ugyan biológiailag funkcionáló, de szellemileg halott élet aktívan befejezendő. A szenvedés megrövidítésének motívuma mellett a népgazdasági haszon- és költségszámításra, valamint a *„német néptest jólétének elsőbbségére”* hivatkoztak az egyén testi és szellemi jóléte felett. Ebben az értelemben az emlékirat számos külföldi orvos véleményét, illetve vitáját tükrözte vissza.

Füzetük első tanulmányában Binding az eutanázia jogi szempontjait tárgyalta. Szerinte a páciens követelésére történő halálos betegség lezárása *„gyógykezelésnek”* minősíthető. A páciens akarata ellenére azonban sohasem szabad megrövidíteni az életet; ez gyilkosság. E vonatkozásban két csoport jönne számításba: a gyógyíthatatlan betegek (rákosok, stb.) és a súlyos szellemi fogyatékosok (gyógyíthatatlan gyengeelméjűek). Előbbieknek kérvényezniük kellene az eutanáziát. Erre csak ők lennének jogosultak – és sohasem az állam! A páciens kérésére rokonok, vagy kezelőorvosa is kérhetné ezt. Azután orvosokból és jogászokból álló bizottság döntene a beavatkozás engedélyezéséről. Az eutanáziának abszolút fájdalommentesnek kellene lennie. A folyamatot alapjaiban nem kérdőjelezheti meg az sem, ha egy-két esetben tévednének.

Hoche tanulmánya túllépte a Binding által felállított határokat. Bevezetőjében megfontolásra ajánlotta azt a megállapítást, hogy nincsenek rögzített orvos-erkölcsi tanok. Az orvosi kezelés általánosan elfogadott céljai – az emberi élet megőrzése, a meghosszabbításában való segítség, a fájdalom megszüntetése és a gyógyítás – mellett az orvos az életet is befejezheti. Például olyan terhesség esetén, amikor vagy az anya, vagy a gyermek élete menthető csak meg, az orvos dönt, melyiket választja. Sebészként pedig a testen beavatkozásokat végez, s az esetleges haláleseteket el kell fogadni.

Az orvos számos kísértéssel áll szemben, hogy eltérjen az élet meghosszabbításának parancsától: például a rokonság kéri arra, szabadítsa meg betegét a szenvedésektől; túl gyakran tekintik a legegyszerűbb módszernek a haldoklási folyamatot; éppen a kutató-

orvos van kitéve a kísértésnek, hogy egy haldoklót a halálba injekciózzon, hogy részlegének megszerezzen egy ingatlant. Az orvosnak azonban ellent kell állnia e kísértéseknek. Ismert a *„bajt hozó jótétemény”* fogalma is, amikor a haldokló az élethosszabbító beavatkozásokat már egyáltalán nem tekinti segítségnek, inkább további szenvedésnek.

Hoche tanulmányában ezután az együtt érző orvos hangja váratlanul a költség és haszon kategóriáiban gondolkodó közgazdász szemléletébe csapott át. Azok sorsát tárgyalta, akiket súlyos agykárosodással tartósan otthonokban helyeztek el. Megítélésükben meg kell különböztetni azon pácienseket, akiknek életük során sebesülés vagy betegség révén károsodott súlyosan agyi funkciójuk, és azokat, akiknek agya születésüktől kezdve gyengén működik.

Hoche azzal érvelt, hogy az első világháború után elszegényedett német államra és polgáraira való tekintettel felelőtlenség ilyen *„ballaszt-egzisztenciák”* és *„üres porhüvelyek”* táplálása, ahelyett, hogy a szűkös pénzügyi- és gazdasági eszközökből reményteljesebb eseteket támogatnának. Hoche az állam és a nép organikus egységének elsőbbségét hirdetve egy veszélyes északi-sarki expedíció példáján szemléltette a szituációt, amikor az egyén érdekei háttérbe szorulnak annak érdekében, hogy a csapat egységként érje el célját.

Hoche szerint a német nép még nem érett meg ilyen eljárásra, s még nem kísérelte meg, hogy kizárja a *„szellemileg halott […] ballasztegzisztenciákat”, az „alacsonyabb értékűnek”* tekintett személyeket. Szerinte Németországban meg kell teremteni *„az egyes egzisztencia jelentéktelenségének”* tudatát; azt remélte, hogy rövidesen maguk mögött tudják a *„túlzott humanizmus fogalmát”* és a *„létezés értékének túlbecsülését”.*

A tanulmányok tartalmilag különböznek egymástól. Egyértelmű, hogy Hoche szándékai messze meghaladták szerzőtársa elképzeléseit. Nála szó sem esett arról, hogy egyedül a páciens akarata döntő az orvosi beavatkozást illetően. Az egyén akaratát már csak azok esetében fogadta el, akik szerinte teljes értékűek. Ő volt az első német orvos, aki az élethez való jog mérlegelésekor az ember népgazdasági hasznát számolta. Ezt írta: *„Gazdasági vonatkozásban ezek az idióták, akik a teljes szellemi halál valamennyi feltételét leginkább teljesítik, létükkel egyidejűleg a legsúlyosabban megterhelik a közösséget… Ha csak az átlagos, 50 éves életkort megért egyénekkel számolunk, könnyű felmérni, milyen hatalmas tőkét vonunk ki improduktív célra élelmiszerrel, ruházattal és fűtéssel a nemzeti vagyonból… Ezt a teljesen terméketlen feladatot több tízezres ápolószemélyzet látja el, kivonva őket a hasznos munkából.”*

A Hoche által felvetett és az *„életképtelen élet”* meggyilkolásáról leplezetlenül nyilvánosságra került radikális gondolatait a kortárs német tudomány nem ismerte el, nem fejlesztette tovább, sőt a faj-higiénikusok élesen elutasították. Lothar Loeffler eugénikus kijelentette: *„joggal utasítjuk el az életképtelen élet eutanáziáját és megsemmisítését.”*

A német eugenika fő művében azonban Fritz Lenz azt írta, hogy *„az eutanázia nincs nagy jelentőséggel a fajhigiéniára, mert a számba jöhető egyének nem jutnak el a szaporodásig; sokkal inkább főleg a humanitás kérdéséről van szó.”* Lenz eltávolodott Hochétól és *„hallatlannak”* minősítette rentabilitási érvelését, azt állítva, hogy a gazdaságnak kell az életet szolgálni, s nem fordítva.

Meghasonlás

Hoche felesége, Hedwig Goldschmidt zsidó családból származott. Tisztázatlan, hogy emiatt kellett-e 1933 májusában, 68 évesen nyugdíjba vonulnia. Mindenesetre azon kevés német professzorok közé tartozott, akiket a nácik ekkor fosztottak meg katedrájuktól. Ezért felhagyott a pszichiátriával s 1935-ben Baden-Badenbe költözött, ahol Alfred Erich néven verseket írt. Fokozatosan eltávolodott a náci hatalmasok gondolatkörétől. 1939 áprilisában sajátos szarkazmusával ezt válaszolta egyik kollégájának, aki megküldte neki előadása különlenyomatát: *„Mélyen tisztelt Kolléga Úr, nagyon köszönöm az Öröklött betegségek és házassági törvény című előadását… Nem szeretné doktori munka témájaként ajánlani azon mártírságra hajlandóknak, akik az utóbbi 200 évben nem születtek volna meg, ha a mai házassági törvény érvényben lett volna? Gondolok itt például Goethére, Beethovenre, Schopenhauerre, hiszen mind elmeszesedett idióták voltak […]”*

Hochénak magának is át kellett élnie a *Megbocsátás*ban közzétett gondolatai következményeit, amikor egyik unokahúga az eutanázia-intézkedések áldozata lett, s az idős professzornak megküldték a hamvait tartalmazó urnát. 1940 nyarán Baden-Badenben a villamoson véletlenül találkozott Viktor Mathes-szel, az 1884-ben alapított emmendingeni gyógyintézet vezetőjével, akinek elmesélte az esetet. Mathes szerint *„Hoche professzor félreérthetetlenül kifejezte, hogy a legmélyebben elítéli ezen intézkedéseket.”* Mélyen megrázta 1914-ben érettségizett, egyetlen fiának eleste is a második világháborúban. 1943-ban öngyilkos lett.

A sterilizációs törvény (1933)

A fogyatékosok és *„aszociálisok”* sterilizálása a náci rendszerben már korán megkezdődött. A törvényt az 1933. július 14-i kormányülésen fogadták el – ugyanakkor, amikor a Vatikánnal kötendő konkordátumét is –, de mivel pontosan tudták, hogy ellentétes a *Casti connubii* pápai enciklikával, s a konkordátumot nem kívánták veszélyeztetni, a törvény nyilvánosságra hozatalát két héttel elhalasztották.

A sterilizációs törvény hivatalos magyarázata Hitler *Mein Kampf*ján nyugodott, miszerint *„aki testileg és lelkileg nem egészséges és arra méltatlan, baját nem örökítheti át gyermeke testébe. Elhatározott szándék a néptest megtisztítása és a beteg öröklési szerkezet fokozatos kigyomlálása. A teljesítmény szerinti kiválasztásnak kell érvényesülni.”*

Arthur Gütt, a birodalmi belügyminisztérium osztályvezetője a törvényről 1933. július 26-i rádióbeszédében kifejtette: azért volt szükség az állam beavatkozására, mert különben három nemzedék alatt szinte teljesen eltűnne az értékes népi réteg és csak a fogyatékosok maradnának. De látni kell – folytatta – a dolog gazdasági oldalát is: a szellemi fogyatékosokra, a kisegítő iskolákba járókra, a gyengeelméjűekre és *„aszociálisokra”* milliókat kellene kiadni. Egy kisegítő osztályos gyermek oktatása

kétszer-háromszor többe kerül, mint egy egészségesé. (A hartheimi, később eutanázia-gyilkosságokra berendezett intézetben egy 1942-ben készült – s 1945 júniusában fellelt – titkos számítás szerint 70 273 fő *„fertőzött”* (értsd: fogyatékos) személy 10 év alatt különböző élelmiszerekből 400 244 520 kg-ot fogyasztana el 141 775 573 birodalmi márka értékben.)

Az NSDAP Fajpolitikai Hivatalának füzete az örökletes betegségben szenvedők költségeiről

Sterilizálandók (a férfiak esetében az ondóvezetéket, a nők esetében a petevezetéket kötötték el) az örökletes betegségben szenvedők: a gyengén látók, a kisegítő osztályosok, a gyengeelméjűek, a skizofrének, az epilepsziások, a vakok és süketek, az alacsony növésűek, a görcsös bénultságban és izomsorvadásban szenvedők, az ujjaikat elvesztettek, a dongalábúak és csípőficamosok, valamint az alkoholisták. Róluk bejelentési kötelezettséget írtak elő a fogorvosok, fogászok, községi nővérek, masszőrök, gyógyítással foglalkozó személyek, intézeti vezetők, hivatali orvosok, sőt még a kuruzslók számára is.

A sterilizálási törvény megjelenését követően azonban a közjóléti hivataloktól több beadvány érkezett Rudolf Hesshez, az NSDAP Politikai Központi Bizottságának elnökéhez, amelyekben e szervezetek és egyesületek a törvényt *„félmegoldásnak”* tekintve a munkakerülők, a hivatásos koldusok, csavargók, alkoholisták, kábítószer-élvezők és prostituáltak elleni intézkedéseket sürgettek, akik *„néptestünk parazitái.”* A csavargókat koncentrációs táborok várták, s az intézkedést kezdetben egyházi személyek is támogatták. *Paul Braune* lelkész, a Német Menedékházak Egyesületének ügyvezetője szerint a múltban (értsd: a weimari köztársaságban) túlságosan nagy humanizmust tanúsítottak; aki a munka jótéteményét nem tiszteli, annak meg kell tapasztalnia az állam szigorát. Ő jelentett az első, a Görlitzben és a pomerániai

Meseritzben felállított koldus-koncentrációs táborokról. Szerinte a hivatásos koldusoknak, a betegesen vándorlóknak és a notórius iszákosoknak nincs joguk vándorolgatni az országban. Más egyházi személyek későbbi hozzáállásai is azt mutatták, hogy karitatív intézményeik hallgattak, sőt mintha szabadulni akartak volna gondozottjaiktól.

1933 őszén a letartóztatások nyomán megteltek Bajorország dologházai is. Az első koldusokat és csavargókat Dachauba szállították, akik a tábor műhelyeiben dolgoztak, amelyek ekkor még csak kis mennyiségben termeltek a magángazdaságnak. Később azonban a dologházakból irányítottak át ide szakmunkásokat.

1934 és 1936 között *„kifésülték”* a társadalomból az *„aszociálisokat”,* 1936-tól pedig szisztematikusan üldözték őket. Júliusban egyedül egy bajorországi razzia során 1300 „aszociálist” tartóztattak le, egyharmadukat hatósági szegénygondozó otthonokból és kórházakból vitték el. Különösen a *„vándorlókat”* üldözték, akiket *„bolsevik gyújtogatóknak”* tekintettek. Bajorországban ezért nem volt tanácsos felkeresniük ezen intézményeket, mert szinte azonnal letartóztatták őket. 1937. februárban Heinrich Himmler, a német rendőrség főnöke váratlanul 2500 megrögzött- és a nemi erkölcs elleni bűnöző letartóztatását rendelte el. A birodalmi belügyminisztérium 1937. december 14-i rendelete pedig lehetővé tette azok letartóztatását is, akiknek *„nincs szakmájuk, megrögzött bűnözők, s aszociális viselkedésükkel veszélyeztetik a közösséget.”*

Az eutanázia-program előkészítése (1938–1939)

1938-tól megkezdődött az eutanázia propagandisztikus előkészítése. Általános gyakorlattá tették a pszichiátriai klinikák és különböző gyógyintézetek meglátogatását a helyi hivatalok vezetői, katonai parancsnokok, sőt érettségizők számára, akik a gyakorlatban ismerkedhettek meg azokkal a *„kreatúrákkal”,* akik biológia-könyveik szerint is a faji törvénykezés alá esnek.

1938 végén Hitler berlini pártkancelláriájához állítólag két súlyos beteg eutanázia-kérvénye érkezett: az egyik egy rákos asszonyé, a másik pedig egy munkavezetőé volt, aki beleesett a betonkeverő gépbe.

1939 elején egy újabb, később a nürnbergi perben is előkerült eset – az ún. Knauer-ügy – vált titkos birodalmi üggyé, amely hozzájárult az újszülöttek eutanáziájáról 1939. augusztusban kiadott rendelethez. Az eset körülményeit Ernst Klee: *„Euthanasie” im NS-Staat. Die „Vernichtung lebensunwerten Lebens”* című, a témában alapműnek számító tudományos monográfiájából ismerjük. Dr. Karl Brandt, Hitler egyik kísérő orvosa, a nürnbergi orvos-per egyik vádlottja így vallott erről: *„Arról volt szó, hogy egy torzszülött gyermek apja a Führerhez fordult, és kérte, hogy elvehessék e gyermek életét. Hitler megbízott az üggyel, s azonnal Lipcsébe kellett utaznom… Olyan gyermekről volt szó, aki vakon született, gyengeelméjűnek tűnt, azon kívül hiányzott az egyik lába s egyik karjának egy része… Megbízott azzal, beszéljek a gyermeket kezelő orvosokkal, megállapítandó, igazak-e az apa állításai. Ha ezek helyesek, közöljem nevében az orvosokkal, hogy végrehajthatják az eutanáziát… Azzal is megbízott*

továbbá, hogy ha ezen orvosok az intézkedés révén valamilyen jogi procedúrába bonyolódnának, Hitler megbízására gondoskodni kell arról, hogy ezt megszüntessék. Martin Bormann megbízást kapott, hogy ebben az értelemben informálja Gürtner igazságügyminisztert a lipcsei ügyről."

Dr. Hans Hefelmann, a pártkancellária munkatársa így vallott Nürnbergben az ügy következményeiről: *„A Knauer-ügy azt eredményezte, hogy Hitler felhatalmazta Brandtot és Bouhlert* (Philipp Bouhler SS-Standartenführer vezette az öt főhivatalból álló pártkancelláriát – a szerk.), *hogy hasonló esetekben a Knauer-gyermek ügye szerint járjanak el[…] Amikor röviddel később Brandt professzor megbízott, hogy állítsak össze egy tanácsadó testületet, amelyet titkos birodalmi ügyként kell kezelni, csak „pozitív" beállítású orvosokat választottak ki. A pártkancellária kifelé nem jelenthetett meg az ügyet kezelő hivatalként."*

Ezért a gyermek-eutanáziát előkészítő tanácsadó testület 1939 májusában a gyilkos vállalkozás fedőnevének a *Birodalmi bizottság az örökletes- és intézményfüggő súlyos szenvedések tudományos nyilvántartására* kifejezést választotta. A birodalmi belügyminiszter 1939. augusztus 18-i, a tartományokhoz intézett szigorúan bizalmas körlevele bejelentési kötelezettséget rendelt el a szülésznők és orvosok számára, ha munkájuk során gyengeelméjű vagy mongoloid, kisméretű koponya, vízfejűség, különböző torzszülés, bénulás eseteivel találkoztak.

Párhuzamosan haladt a felnőtt eutanázia-program szervezeti kidolgozása és a megfelelő helyszínek kiválasztása is. E célra 1939 tavaszán kisajátították a Linz melletti Hartheim reneszánsz kastélyát, illetve a Stuttgarthoz közeli Grafeneck barokk kastélyában működő szamaritánius nyomorék-otthont. Hitler 1939 júliusában a svájci származású Conti államtitkárt bízta meg az eutanázia végrehajtásával, akit Lammers kancellária-vezetőnek is támogatnia kellett. De bekapcsolódott a munkába Bouhler és Brandt is, akik 15–20 fős megbízható orvos-csoportot állítottak össze. A csoport július végén Berlinben tanácskozott. Az első személyi döntések után a gyilkolás módszeréről is döntöttek, amelynek gyorsnak, biztosnak és fájdalommentesnek kellett lennie. Három gyógyszerész egyhangúan a szén-monoxidra (CO) szavazott. A megbeszélés után fogadta őket Frick belügyminiszter is. Hazatérve az igazgatók pedig saját intézetükben néztek megbízható személyek után, s az eredményről Berlinnek jelentettek.

A legmegfelelőbb gyilkolási eszköz kiválasztását azonban a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA) Bűnügyi-technikai intézetére bízták. Végül ott is a CO-ra szavaztak; később ők rendelték meg a gázpalackokat az IG. Farben-nél és szállították ki az egyes eutanázia-intézetekbe.

1939. szeptember 1-jén, a második világháború kezdetén sterilizáció-stoppot rendeltek el; helyébe az „eutanázia" léphetett. De a sterilizáció-stopp a későbbi eutanázia-stopphoz hasonlóan is csak feltételesen érvényesült; valójában 1945-ig tovább sterilizáltak, de már kisebb mértékben, mert az orvosokra a csapatoknál volt szükség.

A Németországban sterilizáltak összlétszámát 200 000 és 350 000 közöttire becsülik. (1934-ben, az első sterilizációs évben Gürtner igazságügy-miniszter adatai szerint 62 463 esetben rendeltek el a sterilizálást 4874 elutasítás mellett, 1935-ben pedig

71 760 esetben, 8976 elutasítás mellett.) Sokakat politikai indokból is sterilizáltak, mert a Hitler-elleneseket egyszerűen gyengeelméjűnek tartották.

Grafeneck és a többiek

1939. szeptember-októberben lezárult az eutanázia tervezési szakasza. A külvilágtól teljesen elzárt megsemmisítő intézetekben megduplázták a személyzet fizetését (a grafenecki igazgatónak havi 1200 RM-et ajánlottak), de a lakossággal semmiféle kapcsolatot nem tarthattak. Elzártságukat rádió, könyvek, alkohol, stb. biztosításával enyhítették. Az intézet külön közigazgatási egység lett, saját rendőrséggel.

Az „eutanázia" 1939. szeptember végén Lengyelországban kezdődött, még mielőtt Hitler aláírta volna a gyilkosságokra vonatkozó felhatalmazást. A Bromberg melletti Kocborow kórházában november elejéig 2 342 beteget öltek meg. Hitler csak 1939 októberében írta alá a szeptember 1-jei *„felhatalmazást"*: *„Bouhler birodalmi vezető és Dr. med. Brandt felelős megbízást kapnak, hogy a név szerint meghatározandó orvosok hatáskörét annyira bővítsék, hogy az emberi számítás szerint gyógyíthatatlan betegeket betegségi állapotuk kritikus megítélése esetén kegyes halálban részesíthessék. Adolf Hitler"*

A grafenecki intézet

1939. novemberben elkezdték a grafenecki intézet átépítését a környékbeli iparosok bevonásával, akik járványügyi tábort sejtettek a munkálatok mögött. A hónap közepén megérkeztek az első „munkatársak": a lengyelországi hadjárat befejezése után az SS egyik halálfejes *(Totenkopf)* hadosztályának altisztjei kapták titkos birodalmi ügyként feladatul, hogy a küszöbön álló franciaországi hadjárat előtt *„kiürítsék"* a gyógyító- és ápolási otthonokat. Civilben dolgoztak, gyakorta álnevet használtak, de pisztolyukat és zsoldkönyvüket megtarthatták. Szüneteltették kapcsolataikat az SS-hez, hogy semmiképpen se derülhessen fény a tényleges megbízókra. Berlinben pedig álcázásképpen megalakították a Gyógyítási- és ápolási birodalmi munkaközösséget

(RAG), amelynek az intézetekben lévő betegek 20%-át, vagyis hozzávetőlegesen 70 000 embert kellett meggyilkolni. A RAG-ot az NSDAP kincstárnoka finanszírozta. November közepén további álcázott vállalkozásként megalakították a Közhasznú Betegszállító Kft.-ét *(Gekrat),* amelynek autóbuszai szállították a betegeket az ország különböző helyeiről a gyilkos intézetekbe.

1940 januárjában az egykori brandenburgi fogházban próbaelgázosítást végeztek. A *„tusolóban”* a gáz néhány perc alatt végzett a 18–20 emberrel. Időközben megérkeztek Grafeneckbe az acélból készült s fürdőnek álcázott gázkamrák is; ezek alján vízvezetékcső futott, amelybe lyukakat fúrtak, s a szénmonoxid ezeken keresztül áramlott a helyiségbe. Szintén leszállították a hordozható krematóriumokat is, amelyekhez speciális tolókocsi tartozott. Az SS emberei a tetemeket ezeken vitték a krematóriumokba, amelyekbe a testeket érintés nélkül lehetett betolni.

Grafeneckbe a birodalmi posta három autóbusza szállította az áldozatokat. A meggyilkoltak iratait pedig naponta futár vitte Berlinbe, s hozta az újabbakat. A gázkamrában az elgázosítást orvos végezte, nyitotta és zárta a gázcsapot, figyelve az áldozatok reakcióit. Maximum 20 perc után már nem mutattak életjelet. Ekkor beindították az elszívó ventillátorokat, majd a holttesteket elszállították az éjjel-nappal működő, két koksztüzelésű krematóriumba. Itt a holttesteket egyenként hamvasztották el, amely esetenként másfél óráig is eltartott. Az aranyfogakat kihúzták. A hamvasztók 12 órás váltásban dolgoztak, iszonyatos füstben és bűzben, műszakonként negyed liter pálinka mellett. Az áldozatok hozzátartozói pedig az áldozatok megőrölt csontjaiból egy kb. 3 kilogrammos urnát kaptak, amelyet konspiratív okokból a környező városok nagyobb postahivatalaiban adtak fel. A halál okaként fiktív diagnózist (vérmérgezés, tüdőtuberkulózis, vakbélgyulladás, stb.) közöltek, amelyet az orvos álnéven írt alá. 1940. július végéig a négy gyilkolásra berendezett intézetben (Grafeneck, Brandenburg, Hartheim, Sonnenstein) összesen 8 765 személyt gázosítottak el. Ugyanakkor számos elfogott levél bizonyította, hogy az érintettek egy része pontosan tudta, mi vár rájuk, amikor a buszok megérkeztek.

A T4-akció

1940 áprilisában megkezdődött a berlini eutanázia-központ kiépítése is, amely a Berlin-Charlottenburgban fekvő Tiergartenstrasse 4. szám alatti villában kapott helyet. Így lett nem hivatalos neve: a T4 akció. A lebonyolításra fedett cégeket alapítottak, de az irányítás Hitler kancelláriájának II Főhivatala kezében maradt. A villa átépítése a 31 éves Erwin Lambert kőművesmester első megbízása volt; később nevéhez fűződött több megsemmisítő intézet átépítése, illetve a treblinkai és sobibori gázkamrák beépítése.

A Tiergartenstrasse 4. eredeti épülete

A katolikus egyházi vezetők először 1940. augusztus 1-jén tiltakoztak először hivatalosan a birodalmi kormánynál az eutanázia ellen. Azt írták, hogy számos elhunyt munkaképes volt, így nem terhelték az államot. Az eljárást a természeti jog és a keresztény törvények is tiltják. A bíróságokhoz is egyre több panasz érkezett; az egyik bíró felkereste a brandenburgi intézetet, s az orvosoknak kijelentette, hogy az eutanázia-intézkedések minden törvényes alapot nélkülöznek. A biztosítóintézetek szintén érdeklődtek az eltűntek iránt. Az igazságügy-minisztérium augusztus végére ugyan összeállított egy eutanázia-törvénytervezetet, de Hitler utasítására a fiókba süllyesztették, s megtárgyalását a végső győzelem utánra napolták. Ekkora a „titkos birodalmi ügy" már aligha volt titkos: a müncheni orvostan-hallgatók egyik tanára a polcon sorakozó urnákat így kommentálta: *„Ezek valamennyien tüdőgyulladásban haltak meg."*

Walter Buch, az NSDAP főbírájának Heinrich Himmlerhez intézett 1940. december 7-i levele nyomán az SS birodalmi vezetője Grafeneckben leállíttatta a gyilkosságokat, de személyzetét áthelyezték más intézetekbe. 1941. augusztus 3-án von Galen münsteri püspök bátor eutanázia-ellenes prédikációja rendkívüli hatást váltott ki, s más püspököket is felbátorított. Szövegét ezres példányokban sokszorosították, sőt röplapként még angol repülőgépek is terjesztették; megtört a titoktartás. A nácik tanácstalanok voltak; Hitler a Szovjetunióval folyó háború miatt nem akart keményen fellépni. Goebbels szerint: ha valamit tennénk a püspök ellen, akkor nem számíthatnánk Münster lakosságára a háború alatt. De ehhez még nyugodtan hozzávehetjük egész Vesztfáliát is.

Hitler 1941. augusztus 24-én leállította az eutanáziát, de a T4 kisebb mértékben a központban folytatódott. 1941. szeptember 1-jéig 70 273 személyt *„fertőtlenítettek"* Németországban; valójában azonban kiéheztetés vagy gyógyszer túladagolása következtében 1941 végéig összesen 93 521 *„ágyat bocsátottak új felhasználási céllal rendelkezésre."* Mindez azt jelentette, hogy ha egész Németországban a *„szellemi fogyatékosok"* 282 696 ágyával számolunk, akkor minden harmadik ágyat *„felszabadítottak."*

Kronológia

1917: Münchenben megalakult a Vilmos Császár Pszichiátriai Intézet

1920: Alfred Hoche pszichiáter és Karl Binding büntetőjogász brosúrája Az életképtelen élet megsemmisítésének megbocsájtásáról

1933. július 14: törvény a fogyatékosok és *„aszociálisok”* sterilizálásáról

1934–1936: *„kifésülték”* a társadalomból az *„aszociálisokat”,* majd szisztematikusan üldözték őket

1937. december 14: a birodalmi belügyminisztérium rendelete azok letartóztatásáról, akiknek *„nincs szakmájuk, megrögzött bűnözők, s aszociális viselkedésükkel veszélyeztetik a közösséget.”*

1939. május: a gyermek-eutanázia fedőneve: *Birodalmi bizottság az örökletes- és intézményfüggő súlyos szenvedések tudományos nyilvántartására*

1939. augusztus 18: a birodalmi belügyminiszter bejelentési kötelezettséget rendelt el a szülésznők és orvosok számára a különböző torzszülésekről

1939. szeptember vége: az elfoglalt Lengyelországban megkezdődött az *„eutanázia”*

1940. április: az eutanázia-igazgatóság átköltözése a berlini Tiergartenstrasse 4-be (T4)

1940. július végéig: a négy gyilkolásra berendezett német intézetben (Grafeneck, Brandenburg, Hartheim, Sonnenstein) összesen 8 765 személyt gázosítottak el

1941 végéig Németországban összesen 93 521 *„ágyat bocsátottak új felhasználási céllal rendelkezésre”* (értsd: ennyi személyt gyilkoltak meg)

Irodalom

Karsai László: *Holokauszt.* Pannonica, Budapest, 2001.

Kershaw, Ian – Lewin, Moshe: *Sztálinizmus és nácizmus. Diktatúrák összehasonlítása.* Szukits Könyvkiadó, Szeged, 2005.

Klee, Ernst: *„Euthanasie” im NS-Staat. Die „Vernichtung lebensunwerten Lebens”.* Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2004.

Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. II. kötet. A „Harmadik Birodalom” (1933–1945). Összegzés és dokumentumok.* L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.